

УДК 339.9:330.837

Т.В.Бурлай, канд. екон. наук

Інституту економіки та прогнозування НАН України

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК МУЛЬТИСИСТЕМНИЙ ІНСТИТУТ РОЗВИТКУ: ПЕРЕ- ВАГИ І МЕЖІ ЕФЕКТИВНОСТІ

Охарактеризовано позитивний вплив євроінтеграції як мультисистемного інституту розвитку постсоціалістичних країн Євросоюзу. Означено причини обмеженості такого впливу в сучасних умовах.

Євроінтеграція як дієвий механізм ефективною соціально-економічної та інституційної трансформації низки країн Центрально-Східної Європи (ЦСЕ) уже тривалий час перебуває в полі зору політиків, політмейкерів і науковців. Системному дослідженню проблем, пов'язаних із процесами інтеграції на загальноєвропейському просторі, присвячені праці багатьох зарубіжних (Е.Моравчик, Я.Корнаї, Г.Колодко, Ф.Монфорт, А.Вамвадакіс, Р.Рапаскі, М.Прочняк, С.Дюрлаф, Ю.Борко, О.Буторіна, М.Кавешніков) і вітчизняних учених (Ю.Пахомов, В.Сіденко, Д.Лук'яненко, А.Філіпенко, Є.Савельєв, С.Юрій, І.Школа).

Теоретичний і практичний інтерес до вказаних питань обумовлений необхідністю вивчення і відповідної адаптації євроінтеграційного досвіду країн ЦСЕ іншими державами, зокрема Україною, які прагнуть стати членами ЄС. У цьому контексті доцільним видається аналітичне вивчення можливостей і результатів євроінтеграції як інституту розвитку на макрорівні, а також з'ясування меж її інституційної ефективності.

У сучасному глобалізованому світі пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності та забезпечення якіснішого і динамічнішого соціально-економічного розвитку країн стимулює процеси їх регіональної інтеграції. Насамперед це пов'язано зі змістом завдань, на розв'язання яких спрямовані інтеграційні процеси, зокрема таких:

- ✓ інтеграція ринків, зниження рівня витрат транскордонних трансакцій для підвищення ефективності економіки;
- ✓ координація економічної політики з метою усунення "провалів" інтегрованого ринку і корекції його результатів;

- ✓ продукування регіональних суспільних благ, які мають транскордонні зовнішні ефекти;
- ✓ поліпшення позицій в умовах глобальній конкуренції – від стратегічної торгової політики до інституційної конкуренції;
- ✓ пом'якшення зовнішніх шоків, що виникають унаслідок глобалізації, а також консолідація сил для активного впливу на структуру світової економіки¹.

Поряд із виконанням (очевидно, не завжди повною мірою) зазначених завдань спільними перевагами для економік регіональних інтеграційних об'єднань виступають оптимізація інституційного середовища, вдосконалення ринкової та виробничої інфраструктури, інтенсифікація торгівлі, трудової міграції, інвестиційних і фінансових потоків, поширення знань та інновацій, акумуляція соціального капіталу тощо.

Щодо такого регіонального утворення, як Європейський Союз, виокремлюють ще кілька позитивних інтеграційних ефектів, зокрема, пов'язаних з перерозподілом фінансових ресурсів через бюджетну систему ЄС – головне, в межах його структурних фондів; із перетоком інтеграційних зв'язків з однієї сфери економіки до іншої, з проявом позитивних екстерналій, сформованих базовими державами для новоінтегрованих; з економічною конвергенцією, тобто зближенням параметрів, які характеризують соціально-економічний розвиток "лідерів" і "аутсайдерів" інтеграційного об'єднання.

У сучасних умовах регіональна інтеграція, за визначенням російських учених, являє собою модель свідомої й активної участі групи країн у процесі стратифікації глобалізованого світу: за рівнем добробуту, за ступенем міжнародного політичного, економічного і культурного впливу, за доступом до ресурсів та інформації, за використанням передових технологій. Відтак, головна мета такої інтеграції – створення максимально успішної страти, тобто зміцнення позицій об'єднання у сферах, найважливіших для даного етапу глобалізації².

Прикладом такого успішного утворення є Європейський Союз, що тривалий час утримує провідні (хоча і дещо ослаблені порівняно з докризовим періодом) міжнародні позиції за рівнем науково-технічного розвитку, макроекономічної потужності та конкурентоспроможності, соціальних стандартів, ефективності політико-інституційного устрою, впливу на геополітичні процеси. Саме ці здобутки ЄС і амбіційні цілі щодо їх примноження – як відомо, головною метою стратегії "Європа-2020" визначено

¹ Либман А. Модели экономической интеграции: мировой и постсоветский опыт // http://mpr.a.ub.uni-muenchen.de/19434/1/MPRA_paper_19434.pdf.

побудову в об'єднаній Європі соціальної ринкової економіки XXI століття, зростання якої має бути розумним (знаннево й інноваційно насиченим), сталим (ресурсоефективним і екозберігаючим) та інклюзивним (соціально орієнтованим і всеохоплюючим)³, – зробили ідею євроінтеграції привабливою для багатьох постсоціалістичних країн.

Процес євроінтеграції, який є досить тривалим і складним, можна розглядати як *інститут розвитку*, в широкому трактуванні цього терміна – як інструмент реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення стратегічного поступу економіки і суспільства. Приклад країн ЦЄ, які отримали членство в Євросоюзі 2004 і 2007 років, показує, що процес їх європейської інтеграції цілком відповідає:

– *основним критеріям належності до інституту розвитку* (зокрема, націленості на розвиток економіки загалом або певних галузей, секторів, регіонів; зафіксованим у нормативних актах стратегічних цілям; специфічній нормативній базі та регулятивним вимогам; використанню принципів державно-приватного партнерства⁴);

– *завданням, що стосуються формування необхідних політичних і економічних інститутів; забезпечення макроекономічної, макрофінансової та соціальної стабільності; подолання інституційних "провалів", перепон на шляху диверсифікації економіки, нерозвиненості економічної інфраструктури, бар'єрів виходу на зовнішні ринки, "провалів" у сфері інновацій, регіональних дисбалансів тощо⁵.*

Стратегічна мета низки країн Центральної та Східної Європи щодо повноцінного входження до складу ЄС була зафіксована на рівні міжнародних багатосторонніх договорів. 1991 року Євросоюз підписав всеохоплюючі договори про асоційоване членство з Польщею й Угорщиною, 1993-го – з Чехією, Словаччиною, Румунією і Болгарією, 1995-го – з країнами Балтії, 1996-го – зі Словенією⁶.

² Див.: Буторина О.В. Интеграция в стиле фанк // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 5 (сентябрь – октябрь).

³ Див.: Europe 2020. A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth. – COM (2010) 2020 from 03.03.2010. – European Commission, 2010.

⁴ Совершенствование системы институтов развития в Российской Федерации и повышение эффективности их функционирования. Отчёт о научно-исследовательской работе по теме №0408-06-07 Фонда "Бюро экономического анализа". – М., 2007; Информационная система управления проектами Минэкономразвития России. – М., 2012.

⁵ Информационная система управления проектами Минэкономразвития России. – С. 12; Киндзерский Ю. Институты развития: принципы формирования и проблемы использования в экономических преобразованиях // Общество и экономика. – 2010. – № 7. – С. 57-78.

⁶ Див.: Europeanisation. Background Papers // European Stability Initiative, 2012 // [http://www.esiweb.org/...](http://www.esiweb.org/)

Необхідною умовою отримання членства в Євросоюзі для країн-претендентів було виконання ними певних вимог – так званих Копенгагенських критеріїв, сформульованих на саміті ЄС (1993):

✓ політичних (стабільність інститутів, які гарантують демократію, верховенство закону, прав людини, а також захист інтересів меншин і повагу до них);

✓ економічних (функціонування ринкової економіки, а також здатність справлятися з тиском конкуренції та ринкових сил у межах Євросоюзу);

✓ інституційних (здатність прийняти на себе зобов'язання членства, включаючи відданість цілям політичного, економічного та валютного об'єднання)⁷.

Виконання цих вимог потребувало від постсоціалістичних країн глибокої інституційної та соціально-економічної трансформації, підпорядкування конкретних цілей стратегічній меті отримання членства в ЄС. У цьому контексті всіма державами ЦСЄ було створено спеціальні державні інституції: урядові офіси у справах євроінтеграції (Словаччина, Словенія), бюро європейської інтеграції (Естонія, Латвія), міністерства європейської інтеграції (Чехія, Румунія, Литва), міжміністерські та урядові комісії з питань євроінтеграції (Литва, Естонія), департаменти чи управління європейської інтеграції в МЗС (Польща, Болгарія, Литва), підрозділи чи робочі групи з питань євроінтеграції в міністерствах і відомствах, інформаційно-аналітичні та дослідницькі центри європейської інтеграції тощо.

У процесі виконання Копенгагенських критеріїв країни-претенденти розробили і реалізували національні програми євроінтеграції. Зокрема, в Чехії це була Національна програма підготовки Чеської Республіки до членства в ЄС, в Угорщині – Європейський план, у Болгарії – Національний план економічного розвитку, у Словенії – Стратегія асоціації з Європейським Союзом, розроблена на базі трьох національних стратегій – економічного розвитку, міжнародних економічних відносин і підвищення конкурентоспроможності промисловості.

Крім того, з початку 2000-х років державами ЦСЄ, що подали заявки на вступ до ЄС, розпочато впровадження національних програм конвергенції, спрямованих на наближення параметрів їх макроекономічного розвитку до рівня високорозвинених країн Європи, а також на забезпечення відповідності системи державних фінансів вимогам щодо вступу в євросону. Конверген-

⁷ Conclusion of the Presidency. European Council in Copenhagen 21-22 June 1993. SN180/1/193 REV1. – European Council, 1993. – P. 13.

ційні програми стали дієвим інструментом валютної інтеграції старих і нових держав-учасниць Євросоюзу.

Так, наприкінці 2004 року на розгляд Єврокомісії було подано спеціальні звіти про виконання програм конвергенції десяти новоінтегрованих держав ЄС, які засвідчили їх неготовність запровадити євро. Надалі лише деякі з них змогли довести відповідність конвергенційним критеріям і отримали дозвіл увійти до євросони: Словенія – 2007 року, Словаччина – 2009-го й Естонія – 2011-го⁸. Виконання конвергенційних програм країнами-новачками ЄС триває, і 2012 року чергового разу будуть оприлюднені їх звіти. Проте через нинішнє поглиблення кризового стану зони євро Польща й інші новоінтегровані держави офіційно відклали свої плани переходу на єдину європейську валюту.

У процесі набуття членства в ЄС постсоціалістичні країни не лише сформували спеціальну законодавчу базу для виконання завдань євроінтеграції в політичній, фінансово-економічній, соціальній та інших сферах, але і пройшли шлях гармонізації європейського і національного законодавства і забезпечення відповідності останнього принципам і нормам європейського права (*acquis communautaire*). У цьому полягає важлива роль євроінтеграції країн ЦСЄ як інституту розвитку, що сприяє вдосконаленню їх законодавчо-правових інститутів та інституційній конвергенції з розвиненими державами ЄС.

Значну роль в удосконаленні інституційного середовища новоінтегрованих держав Євросоюзу і підвищенні рівня їх соціально-економічного розвитку відіграла реалізація спеціальних фінансових програм ЄС для підтримки євроінтеграції країн Центрально-Східної Європи, зокрема, таких:

- *PHARE* (Програма допомоги реструктуризації економіки Польщі й Угорщини), яка спочатку охоплювала лише ці дві країни, а з 1992 року стала основним фінансовим інструментом підготовки всіх держав ЦСЄ до вступу в ЄС. Головні цілі програми – регіональний і соціальний розвиток, гармонізація європейського і національних законодавств країн-претендентів, фінансування інвестиційних проектів на їх територіях. Обсяг фінансування програми лишень у 2000–2006 роках сукупно склав майже 11 млрд євро;

- *SAPARD*, орієнтована на модернізацію сільського господарства і розвиток сільських районів країн ЦСЄ, з щорічним обсягом фінансування у 2000–2006 роках 520 млн євро;

⁸ EU economic situation. Convergence reports 1996–2010 // European Commission, 2012 // http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/convergence_reports/index_en.htm.

- *ISPA* (Фонд інфраструктурних проектів для підготовки до приєднання до ЄС), спрямована на підтримку проектів у сфері екології та транспортної інфраструктури. Загальний обсяг її фінансування впродовж 2000–2006 років перевищив 7 млн євро;

- *LIFE*, призначена для фінансування проектів у сфері охорони природи, забезпечення сталого розвитку, вдосконалення природоохоронного законодавства. Її сукупний бюджет на 2000–2004 роки склав 640 млн євро;

- *INTERREG III*, спрямована на підтримку міжрегіонального соціально-економічного розвитку і співробітництва, а також охорони довкілля. Загальний обсяг фінансування у 2000–2006 роках склав майже 5 млн євро⁹.

Також у процесі євроінтеграції постсоціалістичні держави ЦСЄ отримали вагому підтримку ЄС через такі регіональні фінансові інститути розвитку, як Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) і Європейський інвестиційний банк. Діяльність цих установ є багатобічною і передбачає застосування колективного інвестиційного механізму, спрямованого на створення таких суспільних благ, як регіональна транспортна інфраструктура, спільні системи митного, валютного, фінансового регулювання, охорони довкілля, управління природними ресурсами, боротьби зі стихійними лихами і т. д.¹⁰

Крім того, новоінтегровані країни ЄС отримали практичну можливість ефективно співпрацювати з цілою низкою інститутів розвитку "базових" держав-учасниць, а також за допомоги Євро-союзу створити власні аналогічні структури. Ідеться про інститути розвитку двох видів: фінансові (банки розвитку, агенції розвитку, експортно-імпортні банки, експортні та страхові агенції, боргові агенції, фінансові корпорації, інвестиційні фонди, венчурні фонди, суверенні фонди тощо) і нефінансові (спеціальні економічні зони; технополіси, технопарки; науково-інноваційні центри; наукові фонди; промислові об'єднання; освітні й експертно-аналітичні центри; торговельні асоціації тощо)¹¹.

Успішне впровадження і функціонування вищезазначених інститутів розвитку у процесі євроінтеграції країн ЦСЄ заклало фундамент для подолання трансформаційного спаду їх економік,

⁹ ЕС в процессе "Окружающая среда для Европы". Орхус 1998. – К., 2003. Прошлое, настоящее, будущее. – Европейская Комиссия, 2003.

¹⁰ Див.: Абалкина А.А. Роль многосторонних институтов развития в содействии экономической интеграции // Континент партнерства. – 2006. – Декабрь. – С. 31–39.

¹¹ Див.: Андрианов В.Д. Институты развития и их роль в реализации проектов государственно-частного партнерства // Центр государственно-частного партнерства государственной корпорации "Банк развития и внешнеэкономической деятельности (Внешэкономбанк)", 2011 // www.pppinrussia.ru/userfiles/...

формування ринкової моделі господарювання, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури, акумуляції людського й інтелектуального капіталу. За оцінкою ЄБРР, із середини 1990-х років і на момент передостанньої євроінтеграційної хвилі 2004 року для всіх цих країн було характерне досить успішне проведення реформ, пов'язаних із лібералізацією цін, масштабною приватизацією, створенням конкурентного ринкового середовища, вдосконаленням інфраструктури (таблиця).

Таблиця

Оцінка ЄБРР реформаторських зрушень у фінансово-економічній сфері країн ЦСЄ (1995–2003)

Країна ЄС	Індекси, розраховані за методологією ЄБРР (1,0 – найгірший стан; 4,3 – найкращий стан)									
	Індекс загальної цінкової лібералізації		Індекс приватизації великих підприємств		Індекс розвитку конкурентної політики		Індекс реформування інфраструктури (телекомунікації, транспорт, електроенергетика, ЖКГ)		Індекс реформування банківського сектора	
	1995	2003	1995	2003	1995	2003	1995	2003	1995	2003
Болгарія	2,7	4,3	2,0	3,7	2,0	2,3	1,3	2,7	2,0	3,3
Чехія	4,0	4,3	4,0	4,0	2,7	3,0	2,3	3,0	3,0	3,7
Польща	4,0	4,3	3,0	3,3	3,0	3,0	2,3	3,3	3,0	3,3
Угорщина	4,3	4,3	4,0	4,0	3,0	3,0	3,0	3,7	3,0	4,0
Словаччина	4,0	4,3	3,0	4,0	3,0	3,0	1,7	2,3	2,7	3,3
Словенія	3,7	4,0	2,7	3,0	2,0	2,7	1,7	3,0	3,0	3,3
Румунія	4,0	4,3	2,0	3,3	1,0	2,3	1,0	3,0	3,0	2,7
Естонія	4,0	4,0	4,0	4,0	2,0	2,7	2,3	3,3	3,0	3,7
Латвія	4,3	4,3	2,0	3,3	2,0	2,7	2,0	2,7	3,0	3,7
Литва	4,0	4,3	3,0	3,7	2,0	3,0	1,7	2,7	3,0	3,0

Джерело: Transition report 2003. Integration and regional cooperation. – European Bank for Reconstruction and Development, 2003. – P. 128-199.

Своєю чергою, ефективні реформи і створення відповідних політичних і економічних інститутів дозволили постсоціалістичним державам ЄС упродовж 1995–2009 років у 1,2–1,8 раза підвищити рівень економічної свободи, оцінений з урахуванням ступеня регуляторного впливу держави, захисту майнових прав, свободи фінансових і торговельних потоків тощо (рис. 1).

Значного прогресу в період євроінтеграції країни ЦСЄ досягли й у сферах людського й інноваційного розвитку (рис. 2, 3).

Так, усі зазначені європейські країни впродовж 2004–2011 років досягли позитивної динаміки сумарного індексу інновацій – композиційного індикатора, який Єврокомісія розраховує на основі показників, що характеризують національні людські ресурси для інновацій, створення, передання й упровадження нових знань, а також інноваційні можливості для розвитку ринків, фінансової й економічної сфер. Лідерами інноваційного розвитку

серед новоінтегрованих держав ЄС 2011 року стали Словенія, Чехія й Естонія, які в 1,2–2,3 разу перевищили аналогічні показники інших країн¹².

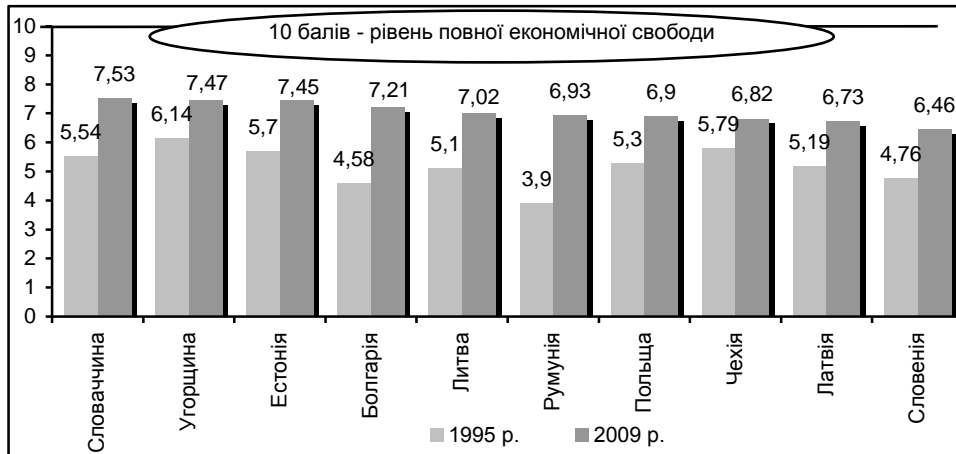

Рисунок 1. Індекс економічної свободи в постсоціалістичних країнах ЄС (1995, 2009), балів¹³

Зростання індексу людського розвитку, який розраховує ПРООН, упродовж 2000–2011 років продемонстрували всі новоінтегровані держави, а найвище – Румунія (10,9%), Латвія (10%) і Словенія (9,8%). Показовим є і те, що за підсумками 2011 року Словенія, Чехія, Естонія, Словаччина, Угорщина, Польща і Литва навіть увійшли до списку 40 країн світу з найбільшим потенціалом людського розвитку¹⁴.

¹² Див.: Innovation Union Scoreboard-2011. – Maastricht Economic and Social Research and Training Centre on Innovation and Technology (UNU-MERIT), European Commission, February 2012.

¹³ Gwartney J., Lawson R., Hall J. Economic Freedom of the World: 2011 Annual Report. – Fraser Institute, 2011.

¹⁴ Див.: Human Development Report-2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All. – UNDP, November 2011.

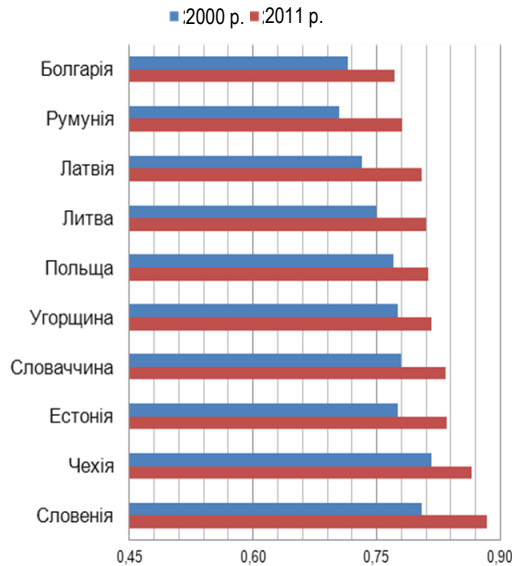

Рисунок 2. Динаміка індексу людського розвитку країн ЦСЄ (2000–2011)

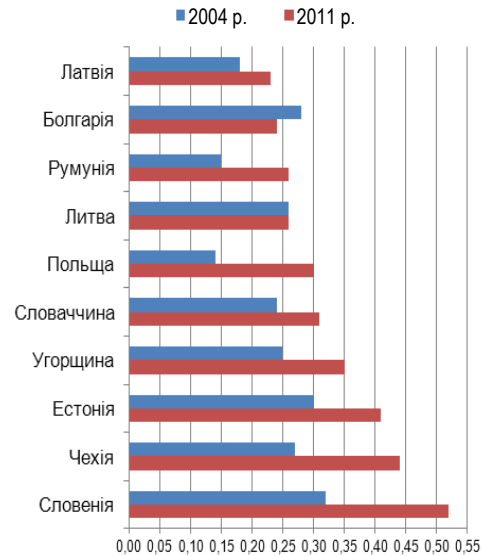

Рисунок 3. Динаміка індексу інноваційного розвитку країн ЦСЄ (2004–2011)

Чи не найвагомим доказом системного позитивного впливу євроінтеграції (як інституту розвитку) на соціально-економічну динаміку країн ЦСЄ можна вважати ефективну трансформацію їх національних економік, забезпечення стабільного економічного зростання і підвищення рівня суспільного добробуту. За даними МВФ, у середньому впродовж 2001–2011 років у постсоціалістичних країнах Євросоюзу обсяг ВВП на душу населення (оцінений у дол. США, за ПКС) збільшився у 1,6–2,1 раза¹⁵ (рис. 4).

¹⁵ Див.: Gross domestic product based on purchasing-power-parity (PPP) valuation of country GDP (Current international dollar) / World Economic Outlook Database, September 2011. – International Monetary Fund, 2012 // <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/...>

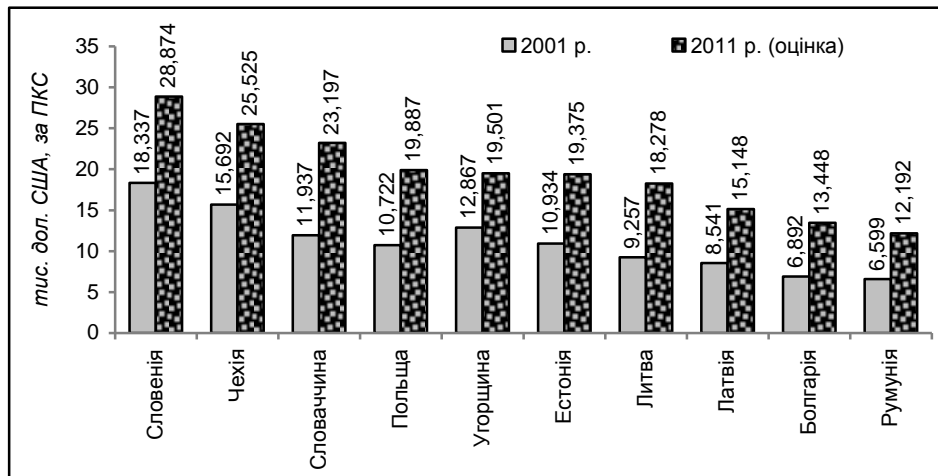

Рисунок 4. Обсяг ВВП на душу населення в постсоціалістичних країнах ЄС (2001, 2011), тис. дол. США, за ПКС¹⁶

Усе вищенаведене дає підстави для висновку, що *євроінтеграція стала мультисистемним інститутом розвитку* постсоціалістичних країн ЄС. Така характеристика видається коректною, враховуючи, що процес європейської інтеграції:

1) одночасно охоплює кілька систем розвитку держави (інституційну, політичну, економічну, фінансову, соціальну), тобто є мультисистемним і створює значний синергетичний ефект¹⁷;

2) забезпечує формування і підтримку національних інститутів розвитку – як фінансових, так і нефінансових – і співробітництво з більшістю аналогічних структур розвинених країн Євросоюзу;

3) передбачає підтримку з боку ЄС на рівні:

а) регіональних багатобічних банків розвитку (Європейський інвестиційний банк, ЄБРР),

б) цільових фінансових програм для підтримки євроінтеграційних процесів у країнах-претендентах;

4) забезпечує позитивні соціально-економічні зрушення, насамперед, підтримку сталого зростання економік і рівня суспільного добробуту країн-претендентів;

5) має комплексний вимір (національний рівень і рівень інституцій Євросоюзу) з відповідними ресурсами, інструментами і чинниками впливу.

Вивчення сучасного досвіду країн ЦСЄ показує, що, попри низку переваг такого мультисистемного інституту розвитку, як європейська інтеграція, його ефективність має чіткі межі. Це

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Див.: Евстигнеева Л., Евстигнеев Р. Экономическая интеграция как синергетический феномен // Мир перемен. – 2010. – № 4. – С. 99-114.

особливо виразно проявилось в умовах нещодавньої світової фінансової кризи і нинішньої кризи єврозони, коли процеси економічної конвергенції між старими і новими членами Євросоюзу помітно загальмувалися й очевидним став незначний "запас" міцності та конкурентоспроможності економік останніх.

Так, за даними Міжнародного інституту розвитку менеджменту, у світовому рейтингу конкурентоспроможності Естонія опустилася з 22-ї позиції докризового 2007 року на 33-тю – 2011-го; Литва – з 31-ї на 45-ту; Словаччина – з 34-ї на 48-му; Угорщина – з 35-ї на 47-му; Словенія – з 40-ї на 51-шу; Румунія – з 44-ї на 50-ту; Болгарія – з 41-ї на 55-ту. За вказаний період серед постсоціалістичних країн ЄС підвищити національний рівень конкурентоспроможності змогли лише Польща, яка "злетіла" з 52-ї на 34-ту позицію рейтингу, і Чехія, що піднялася з 32-ї на 30-ту¹⁸.

Примітною рисою посткризового періоду стала затяжна рецесія, що охопила практично всі країни Євросоюзу і зумовила впровадження наприкінці 2011 року механізму завбачення і корекції їх макроекономічних дисбалансів (у межах спеціального пакету з шести законодавчих актів ЄС (Six-Pack) для посилення економічного і фінансового нагляду). У лютому 2012 року Єврокомісія оприлюднила звіт, у якому серед країн ЄС із виявленими макроекономічними відхиленнями у сфері конкурентоспроможності, державних фінансів, зайнятості та доходів населення тощо було названо Румунію, Болгарію, Угорщину і Словенію. Економічний стан інших постсоціалістичних держав ЄС визнано не таким складним, проте для недопущення його погіршення цим країнам рекомендовано чітко дотримуватися правил, передбачених процедурою "Європейський семестр", яка діє з початку 2011 року. Ця процедура є новим елементом загальноєвропейської управлінської архітектури, що визначає терміни і черговість подання на розгляд (схвалення) відповідних структур ЄС країнами-членами їх середньострокових бюджетних стратегій і заходів фіскальної, макроекономічної та структурної політики, які мають узгоджуватися з цілями Пакту стабільності та зростання і Стратегії "Європа-2020", а також бути інтегрованими в національні програми конвергенції/стабільності та програми реформ¹⁹.

Проблеми подолання економічної рецесії, що виявили неспроможність інститутів ЄС ефективно протидіяти кризовим яви-

¹⁸ IMD World Competitiveness Yearbook-2011. – International Institute for Management Development (IMD), 2012 // http://www.imd.org/research/publications/wcy/wcy_online.cfm.

¹⁹ Див.: The Reform of Economic Governance in the Euro Area – Essential Elements // ECB Monthly Bulletin. – March 2011. – European Central Bank, 2011. – P. 99-119.

шам останніх років, загроза розпаду зони євро, а також загострення соціальних питань, насамперед, у сфері зайнятості – ці та інші фактори гальмують відновлення темпів макроекономічного розвитку і конвергенції країн Євросоюзу і дають підстави експертам твердити, що *проект європейської інтеграції переживає найсерйознішу за всю свою історію кризу.*

Сьогодні більшість постсоціалістичних держав ЄС не влаштовують темпи і глибина євроінтеграції, яких вони змогли досягти більш ніж за 20-річний період. Так, до зони євро ввійшли лише три з десяти новоінтегрованих країн Східної Європи: Словенія (2007), Словаччина (2009) і Естонія (2011). До складу Шенгенської зони Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія і балтійські країни ввійшли лише наприкінці 2007 року, а Болгарія і Румунія досі перебувають поза її межами, очікуючи, що питання про надання їм відповідного дозволу Євросоюз розгляне у вересні 2012-го. Вільний доступ на ринки праці майже всіх держав ЄС-15 новоінтегровані країни отримали лише через 2-7 років, а для Болгарії та Румунії доступ на ринки робочої сили 10 держав Західної Європи обмежено до 2013 року.

У новоінтегрованих країнах ЦСЕ *посилюються настрої євроскептицизму, розчарування, які, зокрема, можна пояснити такими причинами:*

- *економічними:* конвергенція рівнів доходів, зарплат, соціального забезпечення і якості життя населення у старих і нових країнах-членах ЄС відбувається надто повільно порівняно з очікуваннями (як правило, завищеними) останніх;

- *морально-етичними:* більшість громадян Східної Європи не сприймає явища, що заохочуються в рамках сучасних західних демократій (недотримання чи відсутність релігійних традицій, ліберальна імміграційна політика щодо вихідців із країн третього світу, узаконення одностатевих шлюбів, легалізація або часткова легалізація наркотиків і т. п.);

- *політичними:* яскраво виражена проамериканська спрямованість зовнішньої політики, яку підтримує керівництво східноєвропейських країн, суперечить притаманним більшості їх населення поняттям європейської ідентичності та європатризму²⁰.

Відомий своїм євроскептицизмом президент Чехії В.Клаус зауважив, що громадяни країн-учасниць ЄС бачать різноманітні недоліки європейської інтеграції й починають усвідомлювати, що це не просто її побічні ефекти, а радше, вроджені дефекти, які не можна усунути. Зокрема, цілий комплекс проблем створила реалізація Євросоюзом політики мультикультуралізму, що

веде до розмивання державних кордонів, поступової трансформації "Європи держав" у "Європу регіонів" і ліквідації національної ідентичності громадян європейських країн²¹. Хибність політики мультикультуралізму ЄС підтвердила і канцлер Німеччини А.Меркель, назвавши її провальною – як виявилось, культури іммігрантів (насамперед, з ісламського світу), попри очікування, не "живуть у цілковитій згоді", а конфліктують із базовими європейськими культурами.

Крім того, презентуючи наприкінці 2011 року свою книгу "Європейська інтеграція без ілюзій", В.Клаус акцентував увагу на тому, що серйозна криза, в якій сьогодні перебуває Європа, є не лише фінансовою, валютною чи виключно економічною, це "криза європейського суспільства як такого, його поведінки, його способу мислення". Основними причинами цієї системної кризи чеський президент вважає: 1) реалізацію помилкового (через, у першу чергу, політичний, а не економічний характер) проекту європейського Валютного союзу; 2) патерналістську і тому неефективну соціально-економічну систему Євросоюзу; 3) нинішній спосіб європейського інтегрування²².

На недосконалість існуючої моделі євроінтеграції як ключовий обмежувальний фактор ефективності та розвитку цього процесу сьогодні вказує більшість експертів. Модель "різнорівневої", або "гнучкої", інтеграції, яку ЄС застосовує з початку 1990-х років, передбачає виконання державами-членами "полегшених" інтеграційних умов і зобов'язань – участю лише в тих сферах загальноєвропейського співробітництва, що відповідають їх можливостям. Проте реалізація цієї моделі несе значні інституційні загрози, ґрунтуючись на порушенні одного з базисних принципів розвитку Євросоюзу – однакового для всіх і на всіх напрямках поступального просування інтеграції, і, зрештою, веде до посилення його неоднорідності та роз'єднаності, оскільки країни-учасниці ЄС мають неоднакові права й обов'язки²³. Характерним прикладом є зона євро, структурна неоднорідність якої в умовах тривалої кризи перетворила розвиненіші держави-учасниці (Німеччину, Францію) на заручників фінансово й економічно менш розвинених (Греції, Португалії,

²⁰ Див.: Махова А. Западный и восточный евроскептицизм. Новые члены ЕС: обманутые ожидания. – Сетевой интеллектуальный клуб "WIN", 02.12.2011 // <http://win.ru/geopolitika/1322814609>.

²¹ Клаус В. Критическое восприятие текущего процесса европейской интеграции // Мир перемен. – 2010. – № 2. – С. 174-180.

²² Клаус В. Потерянная декада // Интернет-проект "ИноСМИ.RU". – 04.12.2011 // <http://inosmi.ru/world/20111204/179241670.html>.

²³ Див.: Бабынина Л. Гибкая интеграция в ЕС: классификация и проблемы институализации // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 6. – С. 31-37.

Ірландії тощо) і змусила, здебільшого, за власний рахунок рятувати останні від дефолту.

Інституційна деформованість європейської моделі різномірневої інтеграції призводить до звуження рамок національних суверенітетів новоінтегрованих країн-членів і політично вмотивованого тиску на них з боку наднаціональних структур ЄС, роль яких дедалі більше гіпертрофується. Показовою є ситуація з Угорщиною, яка на початку 2012 року потрапила під шквал критики з боку Єврокомісії: спочатку за положення нової угорської конституції, які, зокрема, визначають шлюб як союз чоловіка і жінки, а також містять заборону абортів, а пізніше разом із погрозами подати на Угорщину до Європейського суду – за ухвалення законів, які стосувалися більш незалежної від ЄС діяльності угорського Національного банку і відомства із захисту персональних даних, а також за зниження пенсійного віку суддів і прокурорів. У відповідь на звернення Угорщини 2011 року щодо надання їй кредиту МВФ і ЄС висунули вимогу внести зміни до закону про нацбанк країни і пообіцяли продовжити переговори з цього питання лише після її виконання. Своєю чергою, реагуючи на критику Єврокомісії, прем'єр-міністр Угорщини заявив, що ця інституція не має "демократичної легітимності", щоб давати подібні вказівки законно обраному угорському уряду²⁴.

Ще одним прикладом несприйняття окремими країнами Євросоюзу, в тому числі новоінтегрованими, розширення повноважень загальноєвропейських владних структур на шкоду національним стала відмова Чехії та Великобританії в березні 2012 року підписати Бюджетний пакт ЄС, що передбачає застосування штрафних санкцій до держав-учасниць, які не виконують критеріїв стабілізації державних фінансів щодо рівня дефіциту держбюджету, державного боргу тощо.

В умовах нинішньої економічної турбулентності з'являється дедалі більше доказів обмеженої ефективності європейської інтеграції як мультисистемного інституту розвитку. З позицій залучених до процесу євроінтеграції країн можна виокремити такі основні причини цієї обмеженості:

- *екзогенні:*

- ✓ значна диференціація рівнів і потенціалів соціально-економічного розвитку держав-учасниць ЄС;
- ✓ ресурсна (економічна, фінансова, інституційна) обмеженість Євросоюзу для повноцінної інтеграції нових держав;
- ✓ соціальна конфліктогенність насаджуваних країнам ЦСЕ західноєвропейських підходів до гомосексуалізму, одностатевих шлюбів, легалізації наркотиків і т. п.;

²⁴ Єврокомісія видвинула Венгрії ультиматум // Інтернет-газета "ВсеНовости". – 07.03.2012 // <http://vsenovosti.in.ua/news/0317409>.

✓ негативні глобалізаційні та інші впливи, що обумовлюють зниження конкурентоспроможності як Євросоюзу загалом, так і його новоінтегрованих країн-членів;

• *ендогенні:*

✓ ефект залежності постсоціалістичних країн ЄС від попередньої траєкторії розвитку (path dependence), який створює певні інституційні деформації та перешкоди;

✓ часткова некомплементарність існуючих і нових (євроінтеграційних) інститутів, що обумовлює інституційні розриви між правилами гри і контролю, суміжними інститутами, інституційними рівнями тощо²⁵;

✓ вплив внутрішніх інституційних деформацій (тіньова економіка, корупція і т. п.), який нівелює позитивну дію євроінтеграції як інституту розвитку.

Урахування вищезазначених причин є необхідним за формування і коригування євроінтеграційної політики держав, які орієнтовані на отримання членства в ЄС, зокрема України.

Адже, незважаючи на очевидні вигоди, отримані Україною в ході євроінтеграції (лише в 1991–2010 роках обсяг наданої їй технічної та фінансової допомоги ЄС перевищив 3,1 млрд ро²⁶), цей процес так і не став мультисистемним інститутом розвитку нашої держави. Слабке просування України шляхом євроінтеграції – і кількісне, і якісне – підтверджують як експертні висновки ЄС, так і порівняльні статистичні оцінки.

Так, в останньому (станом на квітень 2012 року) моніторинговому звіті Єврокомісії щодо виконання Україною Порядку денного асоціації "Україна – ЄС" на 2010 рік відзначено, що з 70 встановлених пріоритетів було виконано 8, узагалі не розпочато роботу над 5 пріоритетами, на стадії виконання – 57. За оцінкою європейських експертів, для України характерні вторинність уваги до процесів демократизації суспільного життя, взаємин влади і суспільства, незадовільне впровадження конституційної, адміністративної та судової реформ і зосередження на економічних і технологічних складових євроінтеграційних пріоритетів²⁷.

Порівняльна оцінка України і держав ЄС за індексами економічної свободи, людського розвитку, конкурентоспроможності, інноваційності, ефективності проведення реформ засвідчує дуже значне відставання нашої країни. Суттєві "розриви" зберіга-

²⁵ Див.: Бережной И.В. Модернизация институциональных оснований государственной экономической политики // Сборник докладов годовой тематической конференции НЭА "Образование, наука и модернизация" // <http://econorus.org/onim/esession.phtml?id=2>.

²⁶ Див.: Європейський Союз – Україна. – К., 2011.

²⁷ Виконання Порядку денного асоціації просувається важко // Євробюлетень. – 2011. – № 4 (квітень). – С. 17.

ються і за іншими ключовими макроіндикаторами: останніми роками рівень продуктивності праці в Україні не перевищує 30% аналогічного показника ЄС; ВВП на душу населення – 22%; рівень середньомісячної зарплати – 7–10%. При цьому проблема полягає не лишень у величині зазначених "розривів", а й у тому, що за переважною більшістю оціночних показників ця величина скорочується вкрай повільно, а за деякими навіть зростає, що фактично є ознакою міжкраїнової дивергенції.

На наш погляд, сьогодні за формування державної політики України, зважаючи на її досить слабку конвергенцію з ЄС у соціально-економічній та інституційній сферах, а також деформованість і обмежену ефективність діючої моделі євроінтеграції актуальними є науково обґрунтовані оцінки вітчизняних і зарубіжних учених²⁸ умов і потенційних наслідків для нашої країни реалізації альтернативних інтеграційних проектів – європейського і євразійського (російського) – й ефективного використання переваг кожного з них, наскільки це дозволяє формат їх одночасного поєднання.

²⁸ Див., напр.: Геоекономічні сценарії розвитку і Україна: Монографія. – К., 2010; Івантер В.В., Геєць В.М. та ін. Експертна оцінка можливих макроекономічних ефектів економічного співробітництва України з країнами єдиного економічного простору // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 9–26; Сиденко В.Р. Факторы экономической конкурентоспособности российского и европейского интеграционных проектов в Украине: вариант сравнительного анализа // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2011. – № 11. – С. 173–175.